

Kultursorter – hvorfor?

Utarbeidet av Vestfold Bondelag i samarbeid med
Biodynamisk forening og Norsk økologisk kornforening

Tekst: Svein Øivind Solberg og Line Breian

Johan Swärd i speltåker på gården sin på Brandbu i Oppland. Foto: Svein Ø. Solberg.

- **Kultursorter av korn (eldre sorter) er aktuelt av flere årsaker. De representerer identitet, de har en historie og de er sunne. Dette er tre kvaliteter som verdsettes i vår tid.**

Mennesker har tusener av år gjort valg i forhold til planter. Ulike prioriteringer og ulik natur ga et mangfold. Ofte kunne hver grend ha sin spesialitet, for eksempel innenfor kornsorter. Svenske undersøkelser viser at slike kornsorter kunne inneholder opptil 9 ganger så mye antioksidanter som nye sorter¹. Antioksi-

danter har gjennom moderne planteforedling vært underordnet bakeriindustriens behov for mye glutenprotein (for å få høye luftige brød etter minimal elting) Gitte kriterier har blitt prioritert – og der noe kommer inn vil noe annet renne ut. Foredling har blitt spesialisert og del av en industri. Den lokale kunnskapen er på retur og de lokale sortene er i stor grad blitt borte. Fra 1960-tallet startet man innsamling av dette kulturmateriale – ved at forskere

¹ Baserer seg på opplysninger fra Hans Larsson i foreningen Allkorn i Sverige.

tok turen ut på bondens jorder og hager og samlet inn frø, katalogiserte det og la det inn i genbanker. Her er det mulig å igjen hente fram plantemateriale for felles glede, men materiale tjener også som reservoar for selskaper som går inn å gjør små endringer og markedsfører resultatet som egen eiendom. Selskaper og myndigheter i Norge har så langt vært moderate. For eksempel har bønder fått lov til selv å bruke eller formidle frø fra egen produksjon uten å måtte betale sortseier for dette. I mange land har grepet strammet seg rundt slike tradisjoner og selskaper tar full kontroll. Kontrollen er koblet til eierskap og juridisk beskyttelse. Mange av sortene er også endret slik at det ikke er mulig å avle frø på dem. At bonden mister denne muligheten, provoserer mange – særlig sett i lys av at selskapene bygger sine "oppdagelser" på en felles kulturarv. Røveriet er globalisert gjennom TRIPs (Trade Related Intellectual Properties), som er del av WTOs avtaleverk. Det kanskje mest opplagte røverskap er det Texas-baserte RiceTec sitt forsøk på eierskap av alle linjer av typen Basmati-ris². På grunn av patentrettigheter kan lokale indiske bønder bli hindret fra å dyrke sine gamle sorter og presses på denne måten til årlig å kjøpe frø – og det av et foretak som har frarøvet dem plantemateriale og muligheten til å holde eget såkorn. Dette er en fornektelse av tidslinjen, at noe som er, kommer som resultat av noe som var. Her kan så vel bønder som de som samlet inn plantemateriale, føle seg sveket.

Anti-overlevelse

Variasjon har fra naturens side en egenverdi. Variasjon er høyst nødvendig for overlevelse og utvikling. Likevel formes standarder og systemer som ensretter. En disharmoni mellom natur og standardisering fører i første rekke til unødvendig mye vraking ved at vi sorterer vekk alt som ikke passer inn. I neste runde driver det vår planteforedlingen på villspor og gjør at vi rendyrker anti-overlevelsen. I strid med økologiske prinsipper gis ett og samme uttrykk stor utbredelse. Monokulturen intensiveres – inntil naturens mekanismer slår tilbake gjennom sykdom eller svermer av skadegjørere. Således blir det behov for nye (genmodifiserte) sorter og nye kjemikalier i en stadig tilbakevendende kamp. Eksempelene er utallige. Og langs denne ødevei er taperen uten unntak lokal natur og kultur. Eierne av foredlingsbedriftene og av kjemiindustrien er ofte de

² Innvilget patent den 2. september 1997, patent nummer 5663484.

samme – eller de opererer i allianser. Enhver krise fører til ytterligere avhengighet. Makten konsentreres for hver omdreining systemet tar. Det er så avgjort behov for brudd og skapende fluktlinjer – ikke inn i apatien eller resignasjonen, men som en kreativ flukt med åpninger mot noe annet (og bedre)³.

Domen bygg – norsk kultursort, fin til brygging.

Apu vårhvete - finsk kultursort, modnes langt mot nord.

Avstand

Historisk sett har planteforedlingen gått gjennom ulike faser – fra den tid da bonde og bondekultur selv tok hånd om planteforedling - til offentlig planteforedling på regionale forsøksstasjoner og til nåtidens markedsorienterte planteforedling som drives av nasjonale og internasjonale selskap. Vi har dyrket korn og andre kulturplanter i Norge i flere tusen år og gradvis tilpasset artene til vårt klima, vår kultur og våre preferanser. Bønder og gartnere har gjennom dette satt Norge og nord-områdene på kartet av kulturveksters utbredelse. Frø var del av en kultur – det var ingen som eide sortene – men de var knyttet til gård, grend og kultur gjennom ulike landsorter.

³ Se Gilles Deleuze & Felix Guattaris begrep "Lines of flight" i for eksempel "A thousand plateaus".

Utover på 1900-tallet ble planteforedlingen i større grad et offentlig anliggende og landsortene ble tatt inn til forsøksgårder for sammenligning og testing. Det ble gjort utvalg og krysninger. Samtidig ble det utviklet systemer for kvalitetssikring og regelverk for frøhandel. Man knyttet etter hvert sortene opp mot forsøksgården navn – for eksempel Møystad-sorter, som kom fra planteforedlere på Møystad Forsøksgård ved Hamar. Likevel var det en bevissthet om at Møystad var en forsøksstasjon i bondens tjeneste – som i alle fall Hedmarksbonden kunne identifisere seg med. Forskerne la heller ikke skjul på at utgangsmaterialet var hentet inn fra en felles kulturarv.

Når planteforedlingen blir del av nasjonale og internasjonale selskaper, har noe endret seg. Eierskap til sortene har endret seg fra å være "felles" eller "offentlig" til å bli "privat". Samtidig har avstanden til foredlingsbedriften økt. Koblingen til bonde og sted er svekket. Det er ikke åpenbart at forvaltning, planteforedling og bonde lenger spiller på samme lag. Konflikter utspilles flere steder⁴, og selskapene må sørge for systemer som sikrer dem kontroll og inntjening. Dette gjøres altså ved at bønder presses til å foreta årlig frøkjøp – enten via regelverk som sikrer firmaene en provisjon – eller ved at selve frøet gjøres vanskelig å avle videre på (hybridfrø eller GMO-frø). Satt inn i et historisk perspektiv, er det dristig å hevde sin eiendomsrett på noe som i vesentlig grad er formet gjennom en tusenårig bondekultur. Videre er det dristig å innsnevre den samme bondekulturs frihet gjennom regelverk som begrenser frøsalg fra bonde til bonde.

Senest i 2003 kunne bønder avle frø for salg til naboer og bekjente i Norge. Dette er det nå slutt på⁵. Selv bytte av frø er ikke tillatt. Dermed må en økende andel frø og plantemateriale gå via frøfirma. Dette er ikke frøfirmaene i mot, ei heller sortseier som får inn en viss andel penger når frø selges. Det er bonde og gartner som taper på slike innskjerpinger. Innskjerpingen rundt nabosalg er tilsynelatende bagatellmessig – men endringen kommer som steg i en retning.

Emmer, hvit.

Sunnhet

Bodil Søgård har vært forsker, først ved Carlsberg bryggerier i København og siden ved Landbohøjskolen, KVL. Hun er særlig opptatt av sekundære plantenæringsstoff, og hun har gjennom ulike forskningsprosjekt vist hvordan nye sorter av korn og grønnsaker har langt lavere innhold av antioksidanter enn gamle sorter – og at dette har kommet som resultat av fokus på høy avling og "mild smak" i planteforedlingen. De sekundære plantenæringsstoffene er identiske med de stoffer planten bruker for å beskytte seg mot angrep av sykdommer og skadedyr – og de er også i mange tilfelle med å beskytte menneskers helse.

⁴ Vandana Shiva beskriver dette i ulike artikler og bøker, bl.a i den nye boka Patent på plyndring som er oversatt til norsk og kommet ut på Spartacus Forlag

⁵ Baserer seg på Forskrift om såvarer som ble revidert i 2004 i forbindelse med ny Matlov. Mattilsynet tolker dette med nabosalg og bytte av frø strengere nå enn tidligere.

Hans Larsson fra nettverket Allkorn (tv.) og Erik Evenrud fra Biodynamisk forening.

Hans Larsson er forsker ved Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp, og har deltatt aktivt i nettverket Allkorn i Sverige. Her dyrkes alt fra de gamle enkorn, emmer og spelt, til 1800-tallets landsorter og de ulike 1900-tallssortene av bygg, havre, rug og hvete. Poenget til Larsson er at sortsforedlingen ensidig har fokusert på avlingsmengde, og at dette har gått på bekostning av kvalitet og helse. Nettverket består av flere hundre aktive deltakere, både produsenter og brukere av kultursorter av korn. Prosjektet har en egen hjemmeside www.allkorn.se.

Vårspelt - landsort fra Gotland prøves ut i Vestfold.

Norske initiativ

Norske dyrkere er i ferd med å fatte interessen for kultursorter. Johan Swärd fra Hadeland (Oppland) er en av disse og har prøvd ut mange av kultursortene med gode resultater. Han understreker at sortsutviklingen hele tiden har blitt gjort under gode vekstvilkår og høy tilførsel av lettøslig nitrogen. Det gjør at moderne sorter gir høye avlinger – med under

forutsetning at de gjødsles mye. I økologisk landbruk vil andre sortsegenskaper være viktig. Johan Swärd er knyttet til Norsk økologisk kornforening (tidligere Mjøsen kornforening), som er en gruppering av bønder med interesse for kultursorter.

I Østfold er det startet et arbeid med samarbeid over grensen til Sverige. Hans Gaffke i Forsøksringen SørØst har vært engasjert i dette arbeidet. I Norge har også forsøksringen Fabio og Buskerud forsøksring hatt utprøvinger av kultursorter i feltforsøk.

EU arbeider også med et regelverk knyttet til "conservation varieties" og dette vil gjøre det lettere å omsette frø av kultursortene.

Mer informasjon

Korn er liv – bok utgitt i forbindelse med Statens kornforretnings 100-års jubileum.

Vandana Shiva 2004. Patent på plyndring, Spartacus forlag.

Viktige nettadresser:

www.genressurser.no

www.allkorn.se

www.ngb.se

Sist oppdatert 18. september 2006

Nasjonalt Pilotprosjekt for Økologisk Formeringsmateriale

- Tema 1 – Engfrø
- Tema 2 – Såkorn
- Tema 3 – Settepotet
- Tema 4 – Grønnsaker og urter
- Tema 5 – Frukt og bær
- Tema 6 – Generelt om frø

Last ned fra www.agropub.no eller www.grontfagsenter.no/of

Utgitt med støtte fra Statens Landbruksforvaltning